

TEISINIS KVALIFIKAVIMAS FORMALIOSIOS LOGIKOS POŽIŪRIU

Giedrė Lastauskienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentė
socialinių mokslų daktarė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: Giedre.Lastauskiene@tf.vu.lt

Straipsnyje tiriamos formaliosios logikos priemonės ir jų taikymas teisiniam kvalifikavimui. Siekiama nustatyti teisinio kvalifikavimo situacijas, kuriomis šios priemonės yra pakankamos, ir situacijas, kai jos turi būti pildomos kitomis. Teisinis kvalifikavimas analizuojamas kaip nuoseklių stadijų organizavimas. Atkreipiamas dėmesys į vadinamąsias sunkias bylas ir vertinama galimybė jas išspręsti formaliąja logika.

Der Aufsatz beschäftigt sich mit den Methoden der formalen Logik und ihrer Anwendung in rechtlicher Qualifikation. Man zielt auf Beantwortung der Frage, in welchen Fällen die Methoden der formalen Logik genügend sind und in welchen andere Methoden zusätzlich eingesetzt werden sollten. Die rechtliche Qualifikation wird als eine Gesamtheit von kohärenten Phasen analysiert. Unter anderem werden auch die so genannten „schweren“ juristischen Fälle berücksichtigt. Es wird erklärt, wie die formale Logik bei Lösung solcher Fälle helfen könnte.

Įvadas

Dar neseniai nerimauta, kad Lietuvos teisėjai, išmokyti taikyti teisinės taisyklės tuo laikotarpiu, kai visa teisinė sistema tiesiog buvo persmelkta teisinio pozityvizmo (ideologizuota jos forma), nesugebės būti kūrybiški teisės teksto aiškintojai ir nemokės identifikuoti ir apginti vertybių, kurioms tokia apsauga būtina. Paskui teisinėje diskusijoje atsirado naujų klausimų – ar tas teisėjų kūrybiškumas nėra dar pavojingesnis, negu mechaniškas teisės taikymas, kuris gal ne visada užtikrindavo teisingus sprendimus, bet tikrai garantavo tam tikrą teisinį stabilumą ir leido teismų sprendi-

mus prognozuoti (tai ypač svarbu tradicijose, kuriose teismų sprendimams įstatymų nesuteikiama precedentų reikšmė).

Kaip tik todėl pravartu pasvarstyti, kokios prielaidos leistų tikėtis išmintingo ir teisingo sprendimo ir teisinio kvalifikavimo proceso nepadarytų subjektyvaus, nenuspėjamo ir neprognozuojamo; kokios priemonės nevaržytų teisėjo galimybės būti aktyviam ir kūrybiškam, bet kartu padėtų pasiekti, kad jo sprendimai atitiktų teisinę tradiciją ir garantuotų teisinį stabilumą ir tęstinumą. Neabejotinai tokiomis priemonėmis laikytina įstatymų leidėjo kuriamų teisės aktų kokybė (ir jo mokėjimas tinkamai naudotis teisine tech-

nika); precedentinės tradicijos požymių diegimas, siekiant, kad vienodos bylos būtų sprendžiamos vienodai, o skirtingos – skirtingai; tinkamas teisėjų kvalifikacijos kėlimo organizavimas ir kt. Tačiau šiame straipsnyje norėtusi atkreipti dėmesį į logikos kategoriją ir formalizuoti teisinio kvalifikavimo procesą, pabrėžiant jame logikos priemonių naudojimą. Akivaizdu, kad logikos ir teisės ryšys visada buvo labai glaudus (tai rodo ir pateikta trumpa logikos raidos apžvalga). Akivaizdus ir kitas faktas – logikos reikšmė padidėja stabilioje valstybėje ir sumenkėja visuomeninių perversmų laikmečiu. Nepaisant to, kad pasaulinėje jurisprudencijoje logikos indėlis į teisės teoriją, o ir į kitus fundamentaliuosius teisės mokslus, yra ryškus (visuotinai žinomi Habermasas, Perelmanas, Wright ir kiti), Lietuvoje logikos taikymo būtinybė teisėje yra menkai analizuojama (dažniausiai apsiribojant siauru kursu būsimiesiems teisininkams). Negalima pasidžiaugti ir specialiai tam skirta literatūra (autorės duomenimis, šiame straipsnyje nurodyti klausimai Lietuvos teisės literatūroje dar nebuvo nagrinėjami), todėl šiuo straipsniu ne tik siekiama atkreipti dėmesį į pačią temą, bet ir pradėti pildyti šioje srityje susiformavusį vakuumą.

Logikos raida ir reikšmė

Logika tiria žmogaus mąstymą, ir šį tyrimą vykdo kitaip, negu mokslai, tiriantys tą patį objektą – psichologija, filosofija, fiziologija ir kt. Sąvokai logika [gr. *logike*] suteikiamos tokios reikšmės: 1) mokslas, tiriantis priimtinus samprotavimo būdus; 2) taisyklingas mąstymas, samprotavimų eiga, sveikas

protas, vidinis dėsningumas. Taigi terminu „logika“ yra apibrėžiamas ne tik logikos mokslas, bet ir sveikas protas, natūraliai žmogui būdingas teisingo samprotavimo tipas, bendras žmogiškas gebėjimas nuosekliai samprotauti ir argumentuoti. Logika (vadinama prigimtaine) įvardija tiek teisingą samprotavimą, tiek mokslą apie teisingo mąstymą ir samprotavimo būdus – antruoju požiūriu turima galvoje teorinė logika, kuri „ne tik įprasmina sveiko proto veikseną, bet ir sukurianti tokias konstrukcijas problemoms spręsti, kurias spręsti įprastinis protas nepajėgus“ [15, p. 17–8]. Kaip tik todėl, tikėtina, logika kažkada buvo vaizduojama moters, laikančios rankoje raktus, pavidalu – juk kaip tik logika suteikia bendrą metodą visiems mokslams ir „atrakina duris į tiesą“ [15, p. 18].

Neatsitiktinai terminas „logika“ kildinamas iš graikų kalbos – logikos ištakos glūdi kaip tik senovės Graikijos mąstytojų darbuose ir kultūroje¹. Nepaisant to, kad logikos dėsningumų nustatymais užsiėmė tokie filosofai, kaip antai Sokratas (sukūrė definicijų formulavimo pradžiamokslį), Platonas (pradėjęs kurti dedukcinio mąstymo pagrindus ir taikyti indukcinį mąstymą), logikos tėvu, be jokių abejonių, yra laikomas Aristotelis (384–322 m. pr. m. e.). Kaip tik šis žymusis graikų mąstytojas padarė tokią įtaką logikos mokslo raidai, kad jos pervertinti tiesiog neįmanoma. Aristotelis, atkreipęs dėmesį, kad logika užsiima ne mąstymo turiniu, o mąstymo forma, sukūrė definicinės teorijos kaip nuoseklios sistemos ir silogistikos pagrindus

¹ Panašiu laikmečiu (VI–V a. pr. m. e.) logikos pradmenų formavimasis fiksuotas Kinijoje ir Indijoje.

(naudodamas silogistikoje ir modalinius teiginius); ėmė vartoti logikoje kintamuosius dydžius, suformavo prieštaravimo ir negalimo trečiojo dėsnius ir padarė kitus reikšmingus atradimus [15, p. 399–400]. Išliekamąją vertę, be jokių abejonių, turi ir stoikų darbai, ypač tie, kuriuose formuojami teiginių logikos pagrindai. Aristotelio pasiekimai formaliosios logikos ir definicijos teorijos srityse leidžia teigti, kad logika įgavo teorinės disciplinos požymių, tačiau tada logika labiau buvo suprantama kaip priemonė, o ne mokslas². Tuo metu ir ilgą laiką vėliau logika formavosi kaip sudedamoji filosofijos dalis. XVII a. išryškėjo intensyvi psichologijos įtaka logikai, pirmiausia siejama su Rene Descarto vardu – jam priešus prie išvados, kad pažinimas yra svarbi pagrindimo ir įvertinimo teisingumo ir klaidingumo kategorijomis prielaida (šią psichologinę srovę logikoje tęsė J. S. Millis). Lygia greta vystėsi ir stiprėjo formaliosios logikos kryptis, atstovaujama puikaus matematiko, ragavusio ir jurisprudencijos studijų G. W. Leibnizo (ir jo sekėjų), o XVIII a. stebima nauja tendencija logikoje – Leonardo Eulerio (taip pat matematiko) darbai, jungę logiką su matematika ir sukūrę prielaidas vadinajamai algebros logikai atsirasti³. Šios krypties atstovai G. Boole'as, jo sekėjas ir mokinyš W. S. Jevonsas logiką laikė matematikos dalimi ir išvadas darė algebros

principų pagrindu [9, p. 14–15]. XIX a. logika ir matematika dar labiau suartėjo (tikėtina, kad ypač prie to prisidėjo savo darbais kvantifikatorių teorijos pradininkas Gottlobas Freg'as); XX a. matematinės logikos (logistikos) tyrimo darbus vykdė B. Russellas. Ko gero, kaip tik nuo šio laikotarpio įsitvirtino pažiūra, kad logika – tai su matematika ir matematiniais simboliais susijęs mokslas, ir sakydami „logika“ galvoje turime pirmiausia formaliąją logiką.

Šiandienė logika yra akceptavusi daugelio logikų ir filosofų pasiekimus – nuo senųjų laikų iki nūdienos. Logikoje ir dabar veikia įvairios srovės, jai būdingas tyrimo objekto platumas ir įvairumas. Bendriausiu požūriu neabejotina, kad formalioji logika ir dabar pateikia teisingo mąstymo formas. Teisės mokslas taip pat negali apsieiti be formaliosios logikos – tik ji gali padėti spręsti definicijų, dalijimų ir loginės klases, teiginių ryšių nustatymo, įrodinėjimo ir daugybę kitų nuolat išylančių uždavinių. Tiek teoriniu, tiek praktiniu lygmeniu taikomos tokios loginės priemonės: lyginimas (mintyse gretinami du ar daugiau reiškinių, nustatomi juos vienijantys ir skiriantys požymiai ir šiuo pagrindu reiškiniai atskiriami arba sutapatinami); klasifikavimas – daiktų, reiškinių ar požymių skirstymas į klases ar grupes pagal tam tikras charakteristikas; analizė (tiriamo objekto mintinis padalijimas į atskirus elementus, kurių kiekvienas tiriamas atskirai) ir sintezė (analizės metu išskirti elementai sujungiami į sistemą, siekiant nustatyti jų ryšius) ir t. t. Be to, formalioji logika vystoma ir plėtojama: ypač didelę įtaką teisės mokslui ir teisinei praktikai padarė nauja formaliosios logikos rūšis –

² Aristotelis nevartojo logikos termino – jis apsiribojo terminu „logiškas“, o vietoj termino „logika“ vartojo terminą „analitika“.

³ 1904 metų logikų kongrese Ženevoje terminą „algebros logika“ ir jam sinonimiškus – „matematikos logika“, „algoritmika“ pakeitė naujas terminas – „logistika“, kuriuo apibūdinama matematinė logika algoritmo forma.

modalinė logika (naujai transformavusi senųjų mąstytojų idėjas) ir jos sritis – deontinė logika (didžiausi pasiekimai siejami su G. W. von Wright ir A. N. Prior vardais). Todėl bendrinis terminas „logika“ dažnai klaidina, nes įteigia mintį, kad susidursime su klasikine logika. Kaip tik į tai atkreipė dėmesį R. Alexy, siekęs nustatyti bendrojo praktinio diskurso taisykles ir formas: „nuoroda į logikos taisykles apima ne vien tik klasikinę logiką, bet visų pirma deontinę logiką, kuri per kelerius paskutinius metus išgyveno audringo ir kol kas dar nebaigto vystymosi stadiją.“ [4, p. 209]

Dabar logikos mokslas pasižymi ne tik formaliosios logikos objekto išsiplėtimu – šis mokslas pretenduoja spręsti ir visai kitus uždavinius, kurių formalioji logika nesprendė. Reikia pritarti nuostatai, kad, ko gero, tik XX amžiaus viduryje filosofas ir logikas S. E. Toulminas „pasipriešino galingai Aristotelio laikus siekiančiai tradicijai, pasak kurios, logikos idealas yra matematika“ ir „apkaltino tradicinę logiką vienpusiška orientacija į silogizmo paradigmą, kuri tėra viena iš galimų ne pati (praktiniu požiūriu) reikšmingiausia argumentavimo forma“ [8, p. 75]. Patį žodį „logika“ Toulminas vartojo „ne šiandieninės matematinės ar formaliosios logikos reikšme, o kaip terminą, įvardijantį teiginių pagrindimo ir argumentų įvertinimo teoriją“ [4, p. 102]. Pagal jį, „taip suvokiama logika esą kur kas panašesnė į jurisprudenciją, nei į matematiką [...]: logika – tai apibendrinta jurisprudencija“ [4, p. 102]. Taigi (paskutiniaisiais dešimtmečiais) į logikos tyrimo sritį patenka visiškai naujos sritys ir kaip tik todėl filosofinių terminų žodyne nurodoma, kad logika klasikiniu

požiūriu reiškia mokslą apie mąstymo dėsningumus, o šiuolaikiniu požiūriu – mokslą apie diskurso formas [7, p. 217]. Galima teigti (ypač remiantis Perelmano darbais), kad nuo šeštojo dešimtmečio siekiama įrodyti, jog „šalia empirinio patikrinimo ir loginės dedukcijos egzistuoja dar nemažai kitų racionalaus argumentavimo ir pagrindimo galimybių“, kurias įmanoma susisteminti į argumentavimo teoriją [4, p. 175]. Bene ryškiausias klasikinės logikos ir jos šiuolaikinio pavidalo – argumentavimo teorijos – skirtumas yra tas, kad antrosios taikymo atveju įvedama nauja kategorija – auditorija. Klasikinė logika (kaip ir formalioji logika) remiasi „objektyvios tiesios sąvoka ir ignoruoja auditorijos specifiką“ [8, p. 75]. Argumentavimo teorijose (tai būtų Habermaso, Perelmano ar kitų tyrėjų koncepcija) auditorija laikoma „viena pagrindinių sąvokų“ [8, p. 75]. Iš to plaukia būtinybė apibrėžti idealius auditorijai būdingus požymius ir pripažinti, kad gautas argumentavimo rezultatas dažnai negali būti apibūdintas kaip vienintelis ir visada teisingas [4, p. 194].

Nepaisant naujų logikos plėtros tendencijų, formalioji logika tebelieka labai svarbia teisinio kvalifikavimo priemone, apie kurios ignoravimą negali būti nė kalbos, ir tolesnė šio proceso analizė tokį teiginį patvirtina.

Teisės taikymas: esmė ir stadijos

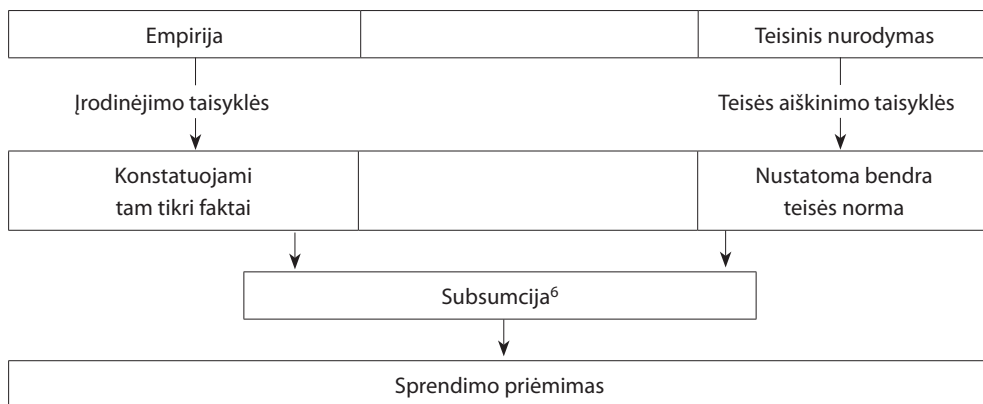
Teisės taikymas (teisinis kvalifikavimas)⁴ šiame straipsnyje suprantamas kaip bendrosios teisės normos pritaikymo individu-

⁴ Straipsnyje sąvokos „teisės taikymas“ ir „teisinis kvalifikavimas“ toliau vartojamos sinonimiškai.

aliam atvejui ir individualios teisės normos sukūrimo procesas⁵. Taigi teisė taikoma visais atvejais, kai asmuo, atitinkantis normos adresato požymius, taiko bendrąją teisės normą individualiai gyvenimiškai situacijai. Teisės taikymas galėtų būti struktūrizuo-

tas, nustatant nuoseklias teisinio kvalifikavimo stadijas: faktinių aplinkybių analizė; aplinkybes atitinkančių teisinių nurodymų parinkimas, bendros teisės normos turinio ir teisinės galios nustatymas; individualaus sprendimo priėmimas.

Teisinis kvalifikavimas ir jo stadijos:

Pirmoji teisės taikymo stadija – faktų nustatymas

Teisinis kvalifikavimas nėra įmanomas be faktų, susijusių su kvalifikuotina situacija, įvertinimo. Tiesa, ne visada galima aiškiai atsakyti, ar teisinis kvalifikavimas prasideda nuo faktologinės analizės, ar nuo teisės nuostatų, atitinkančių tam tikrą situaciją,

parinkimo (bet koku atveju šios stadijos veikia kaip viena kitai darančios įtaką ir pildančios). Tačiau teoriniu požiūriu (o dažnai ir praktiniu) pirminis teisę taikančio asmens uždavinys – atskirti faktus, kurie yra reikšmingi kvalifikuotinai situacijai (pareigūnas, atliekantis nužudymo vietos aprašymą, oro sąlygas ir aplinkos požymius fiksuos tik tiek, kiek tai gali būti reikšminga teisiniam kvalifikavimui, ir nerašinės toje vietoje žydinčių gėlių rūšių bei spalvinės gamos). Tai vykdoma taikant abstrahavimą – loginę operaciją, kurios metu mintimis atsiribojama nuo vieno požymių ir nagrinėjami kiti⁷.

⁵ Tradiciškai sąvoka „teisės taikymas“ buvo siejama su tokiais veiksmais atliekančiomis valdingas galias turinčiomis institucijomis (taip mąstant, teisę taikyti gali tik specialią kompetenciją turintys subjektai, tokie kaip teismas, policija, prokuratūra ir kt.). Privatūs asmenys neturį teisės taikyti teisės, todėl jie negali būti laikomi teisės taikymo subjektais. Toks samprotavimas negali būti laikomas argumentuotu, nes teisę (bent jau lingvistiniu požiūriu) taiko kiekvienas asmuo (tiek fizinis, tiek juridinis), kuris siekia bendrosios teisės normos pagrindu teisiškai kvalifikuoti individualią situaciją.

⁶ Lotyniškai *sub-sum* – būti pavaldžiam logikoje reiškia situaciją, kai vienos sąvokos reikšmė priskiriama kitai sąvokai.

⁷ Teisėje taikomos įvairios abstrahavimo rūšys: tapatinantis abstrahavimas – išskiriami požymiai, bendri visai klasei (taip apibrėžiame teisę, moralę ir kt. reiškinius); izoliuojantis abstrahavimas – išskiriamas vienas požymis, kurio pagrindu vyksta analizė (pvz., teisės

Reikšmingi faktai yra įrodinėjami (arba bent jau patikrinamas jų teisingumas – tais atvejais, kai nėra teisinio ginčo). Bendriausiu požiūriu įrodymas – tai, kas veda protą tiesos pažinimo link [7, p. 120]. Visais teisinio kvalifikavimo atvejais yra apibrėžiamas įrodinėjimo dalykas. Į įrodinėjimo dalyką, be abejo, patenka tik situacijai reikšmingi faktai – šis įrodinėjamo dalyko požymis vadinamas įrodymų liestinum (sąsajos) terminu ir būtent jis įpareigoja teisėją ar kitą pareigūną, siekiantį proceso ekonomiško, priimti tik tuos įrodymus, kurie susiję su ginčo esme (CPK 180 str., BPK 20 str. 3 d.). Apibrėžiant įrodinėjimo dalyką, įvertinama, kad ne visi kvalifikuotinai situacijai reikšmingi faktai yra įrodinėjami: neįrodinėjami faktai, dėl kurių tarp šalių nėra ginčo (šis principas ryškiausias civiliniuose ginčiuose); neįrodinėjamos visuotinai žinomos aplinkybės ir kt.

Teisiniam kvalifikavimui reikšmingus faktus logikos požiūriu galima skirstyti į dvi grupes: faktus, nustatomus deskriptyviai, ir faktus, nustatomus vertinamai. Deskriptyviai nustatomi faktai išreiškiami teiginiu: „X egzistuoja laike L ir erdvėje E“. Įrodinėjant tokius faktus, nėra atliekamos jokios vertinamosios procedūros – faktai laikomi įrodytais, jei nustatomi pirminiais vadinami ir jokiais įrodymais neįrodinėjami faktai. Tokių faktų įrodinėjimas verčia kuo visapusiškiau surinkti objektyvią tikrovę patvirtinančius įrodymus. Faktai nustatomi vertinamai dviem etapais: pirmajame etape konstatuojama,

kad egzistuoja kažkas, kas yra vertinimo objektas, o antrajame etape šis objektas yra įvertinamas: nustatant jo dydį (didelė žala) ar psichologinės būsenos ypatingumą (didelis neatsargumas, tiesioginė tyčia).

Teisiniam ginčui reikšmingi faktai yra įrodinėjami tiesiogiai arba taikant (nuneigiant) prezumpcijas. Tiesioginis įrodinėjimas vykdomas, pateikiant tiesiogiai tikrovės faktus patvirtinančius įrodymus: siekiant įrodyti, kad sudaryta sutartis, išreiškianti bendrą sutarties šalių valią, teismui pateikiamas raštu surašytas ir abiejų šalių pasirašytas sutarties dokumentas. Kitokio pobūdžio įrodinėjimas vyksta, taikant (nuneigiant) prezumpcijas. Prezumpcijos – tai juridinio teiginio rūšis, kuriuo, remiantis nustatytais faktais, galima indukciniu būdu išvesti kitą faktą, kuris nebuvo įrodytas: konstatuojama, kad faktas X yra įrodytas, jei įrodomas faktas Y. Bergel „Teisės teorijoje“ cituoja Prancūzijos Civilinio kodekso 1349 straipsnį, kuriame prezumpcija apibrėžta kaip pasekmės, kurias [...] išveda iš kažkokio žinomo fakto ir perkelia ...ant kažkokio nežinomo fakto [5, p. 272]. LR CPK 182 straipsnio 1 dalies 4 punkte nurodyta, kad aplinkybių, prezumuojamų pagal įstatymus ir nepaneigtų bendra tvarka, įrodinėti nereikia. Taigi teisinės prezumpcijos teikia galimybę įrodyti sunkiai įrodomą faktą, remiantis kitu lengvai (lengviau) įrodomu faktu. Dažnai prezumpcijų nustatymas reiškia, kad įrodinėjimo pareiga yra perkeliama vienai iš ginčo šalių. Prezumpcijų nustatymą ir taikymą skatina įsitikinimas, kad jei-gu jų nebūtų, tam tikrus faktus įrodyti būtų labai sunku arba net neįmanoma. Vienos prezumpcijos išreiškia gilumines teisės

pažeidimo pavojingumas visuomenei); idealizuojantis abstrahavimas – tam tikrų požymių pagrindu modeliuojami objektai, neegzistuojantys objektyvioje tikrovėje (pvz., nusikaltimo sudėtis).

vertybes, kurių nustatymas reiškia, kad teisės kūrimo politika šias vertybes pripažino svarbiomis ir įtvirtino (tokia būtų nekaltoumo prezumpcija baudžiamojoje teisėje). Kitos prezumpcijos veikia kaip efektyvūs tikrovės faktų įrodinėjimo instrumentai, leidžiantys juos operatyviai patvirtinti arba paneigti (skolininko kaltumo prezumpcija civilinėje teisėje). Kartais prezumpcija turi ir vienokios, ir kitokios požymių (kad ir prezumpcija, jog santuokoje gimusio vaiko tėvas yra sutuoktinis – suteikia didesnę reikšmę šeimai, kaip ypatingai vyro ir moters gyvenimo kartu formai, ir gina vaiko teises bei moters orumą, perkeltiant priešingo įrodinėjimą vyrui).

Teisiniame procese yra įrodinėjami fakto, o ne teisės buvimo klausimai. Teisiniai klausimai – tai teisės normos parinkimas ir jos turinio nustatymas. Fakto klausimai tiriami, analizuojant realios tikrovės aplinkybes, jų yra ar nėra, yra reikšminga konkrečiai situacijai. Ginčo dalyviai neturi įrodinėti, kad egzistuoja norma, kuri turėtų būti taikoma jų atvejui kvalifikuoti, ir koks yra tos normos turinys, ir jei ginčo šalys vadovaujasi kažkokia teisės norma ir teigia ją esant taikytina jų atvejui – tai tik todėl, kad siūlo pareigūnui (teisėjui) ją taikyti, o ne todėl, kad įrodinėtų jos buvimą: „Teismas žino įstatymą ir jam suteikta teisė konkrečioje byloje taikant teisės normą atskleisti jos tikrąjį turinį, t. y. ją aiškinti ir pagal jos prasmę parinkti teisinius argumentus, net ir tuos, kurių dalyvaujantys byloje asmenys nenurodė.“ [16] Teisės ir fakto atskyrimas svarbus – kad ir tuo aspektu, jog kasacija yra galima tik teisės, o ne fakto klausimais: „žalos fakto ir jos dydžio nustatymas yra fakto klausimai, todėl

juos privalo spręsti pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai. Kasacinis teismas gali spręsti tik teisės klausimus, t. y. teisės normų, reglamentuojančių žalos institutą, aiškinimo ir taikymo klausimą“ [19]. „Tai, ar sutartis buvo sudaryta, ar ne, yra fakto klausimas. Dėl to į klausimą, ar sutartis buvo sudaryta, turi atsakyti pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai. Kasacinis teismas gali spręsti tik klausimą, ar žemesniųjų instancijų teismai tinkamai aiškino ir taikė teisės normas, reglamentuojančias sutarties sudarymą“ [18]. Teisės ir fakto atskyrimas tampa neryškus, kai kalbama apie užsienio teisės taikymą ir papročių ar dalykinės praktikos turinio aiškinimą. Tradiciškai teisės teorijoje yra pateikiama nuostata, kad ginčo šalis, besiremianti užsienio teise, privalo įrodinėti jos buvimą ir turinį: taikant užsienio teisę, „prezumpcija, kad prancūzų teisėjas žino teisę, nebegalioja“ [5, p. 270]. Tokiu atveju užsienio teise besiremianti šalis turi įrodyti ir šios teisės egzistavimą, ir jos turinį: „Teisės normos turinys, jos aiškinimas ir taikymas paprastai nėra įrodinėjimo dalykas, tačiau tam tikrais atvejais įrodinėjimo dalyko civilinėje byloje sudedamąja dalimi tampa užsienio teisės normos bei šių normų aiškinimo ir taikymo aktai. Pavyzdžiui, pagal CK 1.12 straipsnio 2 dalį ginčiuose iš tarptautinį elementą turinčių teisinių santykių, jeigu užsienio teisės taikymą numato šalių susitarimas, visus su taikomos užsienio teisės turiniu susijusius įrodymus, tarp jų ir tos teisės aiškinimą, jos taikymo praktiką ir doktriną atitinkamoje užsienio valstybėje, pateikia ginčo šalis, kuri remiasi užsienio teise. [...] Jeigu šaliai, kuri remiasi užsienio teise, ar teismui nepavyksta su-

rinkti informacijos apie taikytiną užsienio teisę, teismas taiko Lietuvos Respublikos teisę (CK 1.12 straipsnio 2, 3 dalys, CPK 808 straipsnio 2, 3 dalys) [17]. Tokios pat taisyklės yra taikomos ir papročio bei dalykinės praktikos buvimo ir turinio įrodymui – ir šiuo atveju savo prigimtimi teisės klausimai transformuojasi į įrodinėjamus faktus.

Iš pirmo žvilgsnio įrodinėjimas atrodo kaip mechanizmas, kuriuo patvirtinamas fakto realumas arba teiginio apie faktą teisingumas. Tačiau toks išsivaizdavimas nėra išsamus ir tikslus. Įrodinėjimo teismo procese specifika leidžia teigti, kad įrodymai jame veikia dviem plotmėmis: jais ne tik siekiama konstatuoti esant vieną ar kitą realiai esamą faktą, bet ir padaryti psichologinę įtaigą asmeniui, kuris priima teisiškai reikšmingą sprendimą, ir šioje plotmėje itin didelę reikšmę įgyja bendrojo argumentavimo ir teisinio argumentavimo taisyklių taikymas. Skirtingais istoriniais periodais vyravo skirtingos įrodinėjimo tendencijos. Senosiose teisės sistemose įrodinėjimo procese didelė reikšmė buvo teikiama bendradarbiauti su antgamtinėmis jėgomis, kurios turėjo nurodyti, kas yra kaltas ir kokia yra tiesa⁸. Ypač didelė reikšmė būdavo teikiama ir prisipažinimui esant kalte, pateisinant bet kokius bū-

dus išgauti prisipažinimą. Visos šios priemonės buvo skirtos įtikinti teisėją vienu ar kitu teiginiu apie faktus teisingumu. Moderniose teisės sistemose išlikęs priešaikos institutas, be jokių abejonių, pasižymi tokia pačiu idėjiniu pagrindu [5, p. 269]. Įrodinėjimo proceso ir priemonių raida, pasižyminti kankinimų uždraudimu, aktyviu mokslinių laimėjimų faktams įrodyti naudojimu, prioriteto prieš kitus įrodymus jiems suteikimu, liudininkų parodymų ir netiesioginių įrodymų reikšmės sumažėjimu, rodo, kad įrodinėjant didėja racionalių tam tikrų faktų egzistavimo įrodimų svarba. Tačiau esamos teisinio proceso ypatingos įrodinėjimo ir įrodymų pateikimo taisyklės leidžia teigti, jog ir modernios teisinės sistemos šio tikslo neabsoliutina. Pirmiausia visos teisinės sistemos, siekdamos sudaryti sąlygas operatyviai priimti sprendimus, riboja įrodymų pateikimo laiką. Štai CPK 181 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teismo galia atsisakyti priimti įrodymus, jei šie įrodymai galėjo būti pateikti anksčiau, o jų vėlesnis pateikimas užvilkins bylos nagrinėjimą, o 314 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad apeliacinės instancijos teismas atsisako priimti naujus įrodymus, kurie galėjo būti pateikti pirmosios instancijos teisme, išskyrus atvejus, kai pirmosios instancijos teismas nepagrįstai juos atsisakė priimti ar kai šių įrodymų pateikimo būtinybė iškilo vėliau. Taigi net tais atvejais, kai naujai teikiami įrodymai aiškiai patvirtina vienas ar kitas aplinkybes, teismas jomis nesivadovaus – ir, suprantama, tikrovės vaizdas nebus atkurtas. Be to, įrodinėjimą reguliuojančios taisyklės dažnai nustato,

⁸ Tam buvo naudojamos *ordalijos* – išbandymai Dievo vardu („Dievas tiesos pusėje“), kurių dėka tirama, kas byloje meluoja, o kas sako tiesą. Dievo teismo rūšimi laikomos ir teismo dvikovos, būdingos germanų paprotinei teisei, o kai kurių autorių teigimu, – ir rytų slavų žemėms. Vakaruose ordalijos buvo uždraustos 1215 m. įvykusiame Latrano susirinkime, tačiau istoriniai duomenys leidžia teigti, kad ir vėliau jos buvo taikomos, o išbadymą vandeniu Bažnyčia naudojo religinėse bylose net iki XVII amžiaus [Žr.: 10].

kokiais įrodymais kokios aplinkybės gali būti įrodinėjamos, taip ribojant galimybę pateikti bet kokius teiginį patvirtinančius įrodymus. CPK 189 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas sąrašas asmenų, kurie negali būti apklausti kaip liudytojai (dvasininkai, medikai ir kt.), net tais atvejais, kai jiems yra žinoma svarbi bylai informacija. CK 1.93 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad įstatymų reikalaujamos paprastos rašytinės formos nesilaikymas atima iš šalių teisę, kai kyla ginčas dėl sandorio sudarymo ar jo įvykdymo fakto, remtis liudytojų parodymais ši faktą įrodyti.

Be jokių abejonių ir šiandienos teisiniais procesais siekiama įtikinti ginčą sprendžiantį pareigūną – juk jam tenka įvertinti kelių besivaržančių asmenų (ginčo dalyvių) pateiktus įrodymus, dažnai teigiančius priešingai: „tik įvertinęs šalių pateiktus įrodymus ir jų įrodomąją galią, teismas sprendžia, kurios šalies pateikti įrodymai yra svaresni.“ [11, p. 14] Įtikinimas vyksta teisinio argumentavimo lygmeniu, ir tuo jis taip pat tampa logikos proceso dalimi⁹. Taigi įrodinėjimu siekiama ir faktinės tikrovės atkūrimo tikslo, ir teisėjo įtikinimo¹⁰: „įrodinėjimo tikslas – teismo įsitikinimas, pagrįstas byloje esančių įrodymų tyrimu ir įvertinimu, kad tam tikros aplinkybės, susijusios su ginčo dalyku, egzistuoja arba neegzistuoja.“ (LR CPK 176 str.).

⁹ Atsižvelgiant į straipsnio specifiką, yra ignoruojami visi veiksmai, kurie galbūt daro įtaką teisėjo sprendimams (politinės nuostatos, viešoji nuomonė, visuomenės informavimo priemonės ir kt.)

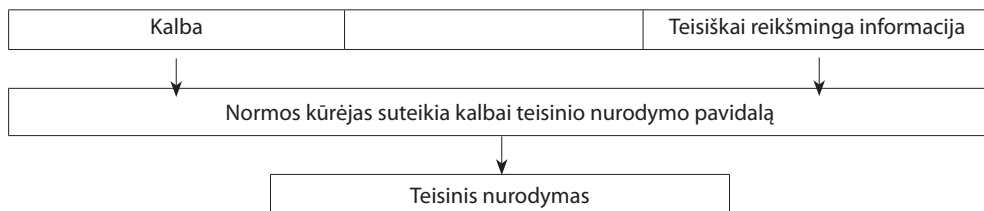
¹⁰R. Alexy, rašydamas apie teisinio sprendimo argumentavimą, kaip sinonimiškas vartoja sąvokas „patikrinimas“ ir „pagrindimas“ [4, p. 240].

Antroji teisės taikymo stadija – bendrųjų teisės normų nustatymas

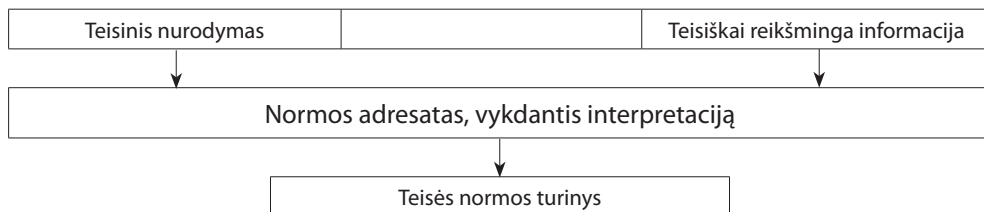
Kartu (lygia greta) su reikšmingų bylai faktų nustatymu vyksta teisės normų iššifravimo (iškodavimo) iš teisinio teksto pažanga. Pagrindiniai interpretavimo uždaviniai – užtikrinti tinkamą normos kūrėjo ir normos adresato bendravimą. Ypač svarbus interpretavimas tais atvejais, kai teisės normas nustato sankcionuojančios normos adresatas – asmuo, kuriam suteiktos valdingos galios taikant teisę, nes šiuo atveju gautas aiškinimo rezultatas nulemia valdingą individualios bylos sprendimą. Tiek normos kūrėjas, formuluojantis komunikatą, tiek normos adresatas, šifruojantis šį komunikatą, turi žinoti kalbą, kuria teisiškai reikšminga informacija yra perduodama (tiek bendrąją kalbą, tiek specialią terminiją). Ir kūrėjas, ir adresatas turėtų vadovautis tomis pačiomis minčių išreiškimo tekstų taisyklėmis, teisės aktų leidyboje ir tokį tikslą padeda pasiekti teisinė technika – specialios teisės aktų formulavimo ir struktūrinio išdėstymo taisyklės. Būtent tai, kad nėra bendrų taisyklių, ir informacinio kanalo klaidos (pvz., spausdinimo klaidos) dažniausiai nulemia tą aplinkybę, kad normos kūrėjas ir normos adresatas normos turinį supranta skirtingai.

Logikos požiūriu normomis laikomi elgesio modeliai (standartai), kurių įgyvendinimo normos kūrėjas tikisi iš normos adresatų tais atvejais, kai jie patenka į normoje apibrėžtą situaciją (jei kalbama apie hipotetines normas), arba visais atvejais (jei normos kūrėjas formuluoja kategorines normas). Taigi norma – tai tokia elgesio direktyva, kuria siekiama įteigti asmeniui,

Normos užkodavimo procesas

Normos iškodavimo procesas

kuriam norma adresuota, kad šis elgtųsi vienaip ar kitaip. Norma gali nustatyti patį kuriamą elgesį arba elgesį modeliuoti, aprašant tam tikrą būseną, kurią būtina pasiekti ar išlaikyti (transporto priemonių naudotojų pareiga užtikrinti, kad naudosis tik techniškai tvarkingomis priemonėmis). Normos gali įtvirtinti iš karto įvykdomą elgesį arba tokį, kurio realizavimas užtrunka (pareiga mokytis iki 16 metų). Normoms nebūdingas aprašomasis pobūdis ir tuo jos skiriasi nuo deskriptyvių (aprašomųjų) teiginių – kaip tik šiuo pagrindu normos negali būti teisingos ar klaidingos (šiomis kategorijomis galima vertinti tik normų kūrėjo intencijas ar pasirinktas tikslo siekimo priemones). Normos turi didžiulę įtaigą, išskirtinę preferenciją jose nurodytam elgesio tipui. Taigi jos priklauso preskripcijų grupei ir tuo skiriasi nuo optatyvių teiginių, kurie išreiškia pageidaujamą, siektiną elgesio tipą¹¹.

¹¹ Šiuo pagrindu visuotinai žinomas tekstas: „Tegul Tavo vaikai eina vien takais dorybės, tegul dirba Tavo naudai ir žmonių gėrybei“ logikos požiūriu formuluoja optatyvų teiginį, kurį galima nesunkiai transformuoti į normą nustatantį teiginį.

Normos pasižymi tuo, kad iš adresato gali būti reikalaujama tik tokio elgesio, kuris yra objektyviai įmanomas, o adresatas turi disponuoti reikalaujamo elgesio predispozicijomis. Negalima reikalauti iš pirmoko spręsti lygtis su keliais nežinomaisiais ar uždrausti žmonėms miegoti. Norma pasižymi ir objektyviai egzistuojančia galimybe normą pažeisti – nurodymas kvėpuoti būtų ne tik nereikalingas, bet ir beprasmis.

Nuo normų reikia skirti technines direktyvas¹², kurios formuluoja nurodymą adresatui, kaip pasiekti tam tikrą aplinkos užvaldymo (pritaikymo poreikiams) tikslą. Techninė direktyva nurodo asmeniui, kuris priima joje įtvirtintą tikslą, to tikslo pasiekimo būdą. Tačiau šio būdo direktyva neprimeta, geriausiu atveju tik pataria rinktis būtent nurodytąjį. Be to, direktyva nereikalauja, kad asmuo, pritaręs tikslui, pritarėtų ir jo siekimo priemonei (jei kažkas

¹² Lietuvos teisės teorijoje (kaip ir Rusijos) įsitvirtino techninių normų sąvoka.

nori, kad jo namuose nedegtų šviesa, jis turėtų paspausti elektros išjungimo mygtuką – bet direktyva nereikalauja, kad būtent tokio tikslo jis siektų, juk asmuo gali laisvai rinktis ir kitus tikslo pasiekimo būdus: išsukti lemputes, saugiklius ar net susprogdinti elektrinę). Taigi technines direktyvas adresatas taiko tik tais atvejais, kai pritaria jų tikslui ir direktyvoje nurodytams tikslo siekimo būdai. O normos (elgesio normos) yra privalomos, neatsižvelgiant į tai, ar adresatas pritaria jų sukūrimo tikslui ir ar priima normą kaip šio tikslo siekimo priemonę (padidinti mokesčiai privalomi ir tiems, kurie balsavo už konservatorius, ir balsavusiems prieš juos). Kai kurios techninės tikslo direktyvos gali tapti teisės normomis – tais atvejais, kai teisės normų kūrėjas priima jų tikslą ir tikslo siekimo priemones ir išreiškia direktyvas teisiniu tekstu.

Normos kūrėjas logikos požiūriu suprantamas kaip asmuo ar asmenų grupė, sukūrę normą, siekdami daryti įtaką asmenų, kuriems norma skiriama, elgsenai. Normos kūrėjo galimybė daryti įtaką normos adresato elgsenai yra įmanoma tik jei adresatas kažkoku pagrindu patenka į normos kūrėjo valdžios (įtakos) zoną. Mokiniai privalo paklusti pamoką vedančio mokytojo nurodymams, bet šis mokytojas tikrai neturi teisės formuluoti taisyklių, kad visi pensininkai turėtų lankyti senjorams skirtus teatro spektaklius.

Asmenys, kuriems nustatyti normos reikalavimai, vadinami normos adresatais. Logikos požiūriu jie gali būti apibrėžti individualiai (personifikuotai), kai norma adresuojama tik vienam asmeniui, arba bendrai (rūšiniais požymiais) – šiuo atveju

norma adresuojama visiems adresatams, kuriems būdingi nurodyti požymiai. Pirmosios normos vadinamos individualiomis, antrosios – bendromis.

Reikėtų pabrėžti, kad visi nurodyti logikos teiginiai yra taikytini ir teisės sričiai¹³. Teisės normai yra būdingi visi kiekvienai normai būdingi požymiai: ji sustato normos kūrėjo pageidaujamą elgesio modelį, ji priklauso direktyvaus pobūdžio, o ne optatyviems ar deskriptyviems teiginiams, turi būti reali galimybė normą įvykdyti, norma privalo pasižymėti tokia vidaus struktūra, kurioje būtų pateikta pakankama informacija, sugeruojama elgesio modeliui apibrėžti, ir t. t. Logikos požiūriu nekyla sunkumų apibrėžiant teisės normos struktūrą. Ją sudaro 1) normos turinys; 2) normos taikymo sąlygos; 3) normos subjektas; 4) normos pobūdis. Tradicinė pažiūra, kad sankcija turėtų būti laikoma privalomu teisės normos elementu, kritikuotina dėl daugelio argumentų [12].

Be abejo, formalioji logika ir jos normų logika kaip jos sudedamoji dalis negali išspręsti teisės ontologijos klausimų, bet ji į tai ir nepretenduoja. Užtat logika leidžia susikurti elementarias teisinio teksto analizavimo, teisės normos nustatymo ir pritaikymo taisykles, iškeliant „už skliaustelių“ normų virtinimo teisinėmis (galiojimo ir privalomumo) kriterijus. Tokia galimybė

¹³ Atkreiptinas dėmesys, kad teisinėje erdvėje dažnai (ir visai nepagrįstai) normos kūrėjas yra sutapatinamas su įstatymų leidėju, ignoruojant faktą, kad dalis teisinių taisyklių susiformavo spontaniškai kaip papročiai ar nedalyvaujant įstatymų leidėjui – taip kuriamos naujos normos nustatančios sutartys. Nesibaigia diskusijos ir dėl pagrindų, kuriems esant privalu paklusti teisės normų kūrėjo nurodymams (ir kuo skiriasi, Harto žodžiais, plėšikų gaujos nurodymas atiduoti pinigus ir valstybės reikalavimas sumokėti mokesčius).

įgijama, atskiriant du teisės normos analizės aspektus: teisės normą kaip formalią taisyklę ir šios taisyklės virtinimo teisiškai privaloma kriterijus. Pirmuoju aspektu teisinė taisyklė (norma) – tai pirmiausia tiesioginio poveikio žmonių elgesiui instrumentas, siekiantis paveikti teisės subjektą pasielgti (nepasielgti) vienaip ar kitaip. Teisės norma formaliuoju aspektu nesiskiria nuo kitų normų – ja nustatomi normos kūrėjo pageidaujami elgesio modeliai, kurių jis tikisi iš normos adresato. Teisė normomis siekia reguliuoti žmonių elgesį ir daro įtaką asmenų veikai, manipuliudama leidimais ir liepimais. Teisės norma, kaip ir kiekviena norma, pajėgi suteikti pakankamą informaciją tiek adresatui, tiek asmeniui, lyginančiam teisės adresato elgesį ir normoje įtvirtintą modelį, kai apibrėžia šiuos reguliuojamo elgesio momentus: „Asmuo A, esant aplinkybėms B, privalo (gali) pasielgti C“ (individualaus reguliavimo atveju) arba „Kiekvienas, kas yra A, kiekvieną kartą, kai atsiras aplinkybės B, privalo (gali) atlikti (neatlikti) veiksmą C“ (nustatant bendro pobūdžio elgesio taisyklę). Taigi teisės norma formaliuoju aspektu nesiskiria nuo kitų tikrųjų normų. Jei teisės normų kūrėjas sankcionuoja moralės ir papročių normas (sutarčių privalu laikytis, skolas privalu mokėti, tėvai privalo rūpintis vaikais), nei moralės, nei paprotinės normos nenustoja galioti, ir jų turinys nesikeičia – tiesiog teisė suteikia joms organizuotos valstybinės prievartos garantą, lyg ir sukurdamą šioms normoms „dublikatus“.

Atskiriant teisės normos formaliuosius požymius nuo jos virtimo teisine kriterijų, suformuluojama tokia teisės normos sąvo-

ka (teisės teorijoje vadinama semantine), kurią galima taikyti tiek teisės teorijoje, tiek teisės šakiniuose moksluose, tiek artimuose teisei moksluose. Apibrėžiant teisės normą kaip elgesį standartizuojančią taisyklę, lieka galimybė diskutuoti dėl kriterijų, suteikiančių šiai normai privalomumą [3, p. 40–52]. Toks teisės normos apibrėžimas leidžia tokią normos kategoriją naudoti įvairiose teisės normos privalomumo teorijose, formuluojančiose kriterijus, kuriems esant formali elgesio taisyklė tampa privaloma: „Jei norma N atitinka kriterijus $K_1 \dots K_x$, tai norma N galioja.“¹⁴

¹⁴ Normos privalomumą garantuojantys kriterijai pagal skirtingas teisės sampratas suprantami nevienodai. Šiandien socialiniuose moksluose normos virtinimas teisiškai privaloma siejamas dažniausiai su vienu (ar daugiau) iš trijų kriterijų. Pagal bihevioristinį kriterijų norma galioja, kai iš tikrųjų daro poveikį adresatui, kai jos laikomasi ir ja naudojamosi, ir kai pakankamai reali tikimybė, kad už jos nesilaikymą bus pritaikyta sankcija (ryški sociologinio požiūrio įtaka). Šiuo atveju paklusimas normai ir sankcijos pritaikymas ją pažeidus reiškia, kad norma galioja. Naudojant legalumo kriterijų nenagrinėjamas normos adresatų požiūris į normą, bet pabrėžiama normos suformulavimo procedūra. Jei norma priimta, taikant tinkamą teisėkūros procedūrą, ji laikoma teisiškai galiojančia ir privaloma. Šį kriterijų Kelsenas „išgrynino“ ir jo pagrindu suformavo visą teisės normų sistemą. Pagal normos pagrįstumo kriterijų (vadinamą aksiologiniu ar vertybiniu) norma laikoma teisiškai galiojančia, jei ją visuomenė aprobuoja kaip tinkamai ginančią vyraujančią vertybių sistemą (ši kriterijų pabrėžia įvairios prigimtinės teisės koncepcijos variacijos). Normos pripažinimas teisine gali būti siejamas su visais trimis minėtais kriterijais, tiesa, skirtingos teisės sampratos mokyklos suteikia vienam ar kitam kriterijui išskirtinumą. Teisininkai dažnai suteikia primatą legalumo kriterijui (šis kriterijus dažnai vadinamas normatyviniu-dogminiu); jis leidžia laikyti normą teisine ir privaloma, kai ją nustato institucija ar pareigūnas, turintis tinkamus įgaliojimus. Modernioms valstybėms suformulavus teisinę taisyklę, prezumuojamas visuomeninis šios taisyklės akceptavimas (tam tikra teisės normos socialinė būtis). Dar mažiau abejonių dėl normos „gyvumo“ kyla valstybei sankcionavus jau egzistuojantį visuomenėje elgesio modelį.

Trečioji teisės taikymo stadija – bendrosios teisės normos ir faktinės situacijos subsumcija ir sprendimo priėmimas

Pasitvirtinus, kad asmuo atitinka teisės normoje įtvirtintus požymius ir kad egzistuoja teisės normoje įtvirtinti teisiniai faktai, prasideda konkretaus atvejo teisinio kvalifikavimo procesas – subsumcijos etapas. Subsumcijos metu bendro pobūdžio pavyzdys, standartas, įtvirtintas bendroje teisės normoje, yra „užpildomas“ individualia situacija. Taigi teisinis kvalifikavimas vyksta remiantis bendrąja teisės norma teisinėmis priemonėmis išsprendžiant konkrečią gyvenimo situaciją – sukuriant individualią teisės normą.

Antikos ir viduramžių teisininkų tradicijos pavyzdžiu teisiniai sprendimai yra priimami taikant paplitusią loginės analizės priemonę – silogizmą¹⁵. Silogizmą sudaro dvi prielaidos (premisos) ir viena išvada. Sąvokos, susiejančios silogizmus, vadinamos silogizmo terminais: terminas, einantis silogizmo predikate, vadinamas didžiuoju terminu, terminas, einantis išvadoje, – mažuoju, o terminas, kurio nėra nei predikate, nei išvadoje, – viduriniu (vidurinysis terminas susieja didįjį ir mažąjį).

M a P (Visi šunys yra naminiai gyvūnai)

S a M (Visi dogai yra šunys)

S a P (Visi dogai yra naminiai gyvūnai)

Tuo pačiu principu ir bendroji teisės norma pritaikoma individualiai situacijai.

¹⁵ Silogizmas [gr. k. *sylogismos* – išvedantis samprotavimą] – dedukcinis samprotavimas, kuriuo nustatomas išvados kraštutinių terminų ryšys, remiantis jų santykiu su viduriniu (viduriniu) prielaidų terminu.

Jei galioja bendroji norma, kad kiekvienas A situacijoje B turi elgtis C būdu (didžioji premisa / prielaida), tai x, kuris turi A požymius, situacijoje y, kuri atitinka B požymius (mažoji premisa / prielaida), turi elgtis z būdu, kuris atitinka C veikimo tipą (išvada).

Tai galima išreikšti taip:

A(x) (Tx!Gx) (Visiems x galioja; jei x atlieka T, x privalo atlikti G)

Ta	(a atliko T)
!Ga	(a privalo atlikti G)

Taip formuluojamas x atžvilgiu individualus imperatyvas. Tokiais atvejais kalbama, kad remiantis pirmąja norma logiškai išvedama kita norma. Kaip tik tokiu būdu teismas, nagrinėdamas konkrečią bylą ir remdamasis bendrąja norma, priima individualią ir konkrečią normą – sprendimą (nuosprendį). Galima pateikti tokį pavyzdį:

Didžioji premisa – *žalą, padarytą asmeniui, turtui, o įstatymų numatytais atvejais – ir neturtinę žalą privalo visiškai atlyginti atsakingas asmuo (CK....).*

Mažoji premisa – konkretus asmuo P. J. padarė asmens P. K. turtui žalą.

Išvada – asmuo P. J. privalo atlyginti asmeniui P. K. visą žalą.

Siekiant teisiškai reikšmingų išvadų, operuojama ne tik tokiais teiginiais, kurių teisingumu neabejojama, bet ir tokiais, kurių teisingumą reikia įrodinėti. Todėl padarytos išvados teisingumo patikrinimas susideda iš tokių stadijų: 1) pagrindimo, kad pateiktos prielaidos yra teisingos; 2) pagrindimo, kad įrodymo išvada kyla iš pateiktų prielaidų [11, p. 104]. Taigi svarbu, kad „siekiant teisingos išvados, turi būti teisingi ne tik pradiniai samprotavimo teiginiai, bet ir logiškai taisyklinga pati sam-

protavimo eiga: būtina samprotauti nuosekliai, o išvados turi logiškai kilti iš pradinių teiginių“ [11, p. 95]. Didžioji premisa, įtvirtinanti bendrąją normą, yra tikrinama teisinio teksto aiškinimo taisyklėmis. Mažosios premisos teisingumas nustatomas įrodinėjimo taisyklėmis. Išvada daroma vadovaujantis tokiomis taisyklingo silogizmo sudarymo taisyklėmis: kiekviename silogizme turi būti tik trys terminai; iš dviejų teigiamų priedaidų nekyla neigiamas išvada; iš dviejų neigiamų priedaidų nekyla niekas ir kt.

Pateikta silogizmo nustatymo schema, be abejo, yra labai supaprastinta. Ir kaip teigia dažnai šiuo kontekstu cituojamas K. Larenz, „niekas jau nebegali rimtai ...teigti, kad įstatymo nuostatų taikymas nėra kas nors daugiau negu tik loginis faktinių aplinkybių priskyrimas prie abstrakčiai suformuluotų didžiųjų priedaidų“ [4]. Teisinio silogizmo taikymą gali apsunkinti daugybė priežasčių (sunkumų). Silogizmo taikymo sunkumai daugiausia susiję su bendrosios teisės normos (didžiosios premisos) turinio nustatymu. Teisės normos, kuriose yra vertinamųjų elementų, turinys ne tik kad niekada negalės būti įvardijamas kaip objektyvus, bet netgi nebus visuotinai vienodai suprantamas ir aprobuotas (čia tiktų įterpti ir neišvengiamą teisinės kalbos neapibrėžtumą bei konstatuoti, kad nėra visuotinio sutarimo dėl teisinio teksto aiškinimo būdų ir jų hierarchijos). Sunkumų kyla, kai normą taikančiam asmeniui yra suteikta kompetencija pačiam nuspręsti dėl normos nesilaikymo teisinių pasekmių apimties (silogizmas neleidžia nustatyti, ar teisinga ir adekvati teisės pažeidimui konkrečiam asmeniui pritaikyta sankcija). Bylų spren-

dimas taikant silogizmą neleidžia patikrinti, ar silogizmo metu gauta individuali norma yra teisinga ir būtina teisei tvarkai palaikyti. Silogizmas nepritaikytinas ir situacijomis, kuriomis teisės normų konfliktas nėra išsprendžiamas įprastomis kolizinėmis taisyklėmis (arba susikerta pačios kolizinės taisyklės). Tačiau visais nurodytais atvejais teisinis kvalifikavimas vyksta pagal silogizmo taikymo schemą. Silogizmo taikymas tampa komplikuoju, kai susiduriama su teisės spragomis (ypač kai negalima nustatyti analogiško įstatymo).

Teisinis silogizmas sunkiai pritaikomas vadinamosioms sunkioms byloms¹⁶, kai konkuruoja keli galimi sprendimai (dažnai priešingi) ir / ar argumentavimo taisyklių siūlomas sprendimas yra abejotinas sveiko proto ir / ar teisingumo požiūriu. Sunkių bylų sprendimas paprastai priimamas ne toks, koks jis būtų priimtas laikantis nustatytų formalinių teisinių taisyklių (subsumcijos ir silogizmo taikymo schema iškrypsta). Sunkios bylos, būdamos atipinės ir ekstremalios, baigiamos sprendimais, kurie taip pat yra atipiniai ir ekstremalūs ir nedera su įprastais teisiniais standartais, ir jos dažniausiai įtvirtina teisinių taisyklių išimtis.

¹⁶ Sunkios bylos gali būti apibertos siaurai – kaip bylos, kurioms nėra surastos vienodai suprantamos tam tikro autoriteto sukurtos normos ir / arba nustatytos normos teisininkų yra skirtingai suprantamos. Sunkiomis bylomis (plačiau požiūriu) įprasta įvardyti ir kitus atipinius teisinius atvejus: itin didelės apimtys arba visuomenės ypatingo dėmesio – holokausto ar nacistinių nusikaltėlių bylas; bylas, kuriose analizuojamos individo laisvės ribos ir dėl kurių visuomeninės diskusijos yra įvairiareikšmės – motociklininkų pareiga važinėti su šalmais; gydytojo dalyvavimas eutonazijoje; tėvų atsisakymas skiepyti savo vaikus; bylas, kuriose sprendžiamas tranzitinio teisingumo (*transitional justice*) klausimai ir vertinami asmenų veiksmai visuomeninių perversmų laikotarpiu (revizuojant istoriją) ir kt.

Kaip tik todėl (ko gero) žymus amerikiečių teisėjas Oliveris Wendelis Holmesas 1904 metais vienoje iš savo atskirųjų nuomonių rašė, kad didžiosios bylos, kaip ir sunkios bylos, kuria blogą teisę (*great cases like hard cases make bad law*).

Paliekant šį argumentą be kontrargumento (nes tai nėra šio straipsnio tyrimo objektas), norėtusi straipsnį baigti žinomų teisės autoritetų tvirtinimu, kad formalioji logika veikia kaip dialektikos instrumentas, maitinamas argumentacija. [...]. Formalioji logika turi paklusti protingam pasirinkimui ir visada būti orientuota arba koreguota racionaliais samprotavimais ar empiriniais kriterijais [5].

Išvados

1. Antrojoje XX amžiaus pusėje logikos mokslo objektas išsiplėtė: susikūrė tokios naujos sritys, kaip antai modalinė logika, į logikos sritį pateko ir argumentavimo teorija. Todėl klasikinė logika kaip mokslas apie mąstymo dėsningumus transformuojasi į mokslą apie diskurso formas. Tačiau, nepaisant logikos kaitos tendencijų, formalioji logika tebėlieka labai svarbia teisinio kvalifikavimo priemone.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36 1340; Valstybės žinios, 2002, Nr. 42.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-134 1341; Valstybės žinios, 2002, Nr. 46.

Specialioji literatūra

3. Alexy R. Theorie der Grundrechte. Baden-Baden, 1985.

2. Teisinį kvalifikavimą galima apibrėžti kaip bendrosios teisės normos pritaikymo individualiam atvejui ir individualios teisės normos kūrimo procesą, susidedantį iš tokių stadijų: faktinių aplinkybių analizė; aplinkybes atitinkančios bendrosios teisės normos parinkimas ir jos turinio bei teisinės galios nustatymas; individualaus sprendimo priėmimas.
3. Silogistinio mąstymo schema, kai pagal didžiąją premisą teisiškai kvalifikuojamas individualus gyvenimo atvejis, išreiškia teisinio kvalifikavimo esmę ir yra visuotinai taikoma.
4. Silogizmo taikymo sunkumai daugiausia susiję su bendrosios teisės normos (didžiosios premisos) turinio nustatymu. Silogizmas nepritaikytinas ir situacijomis, kuriomis teisės normų konfliktas nėra išsprendžiamas įprastomis kolizinėmis taisyklėmis (arba susikerta pačios kolizinės taisyklės). Silogizmo taikymas tampa kompliktuotas, kai susiduriama su teisės spragomis (ypač kai negalima nustatyti analogiško įstatymo) ir kai reikia priimti sprendimą vadinamosiose sunkiose bylose.

4. Alexy R. Teisinio argumentavimo teorija. Mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija. Vilnius, 2005.
5. Bergel J. L. Théorie générale du droit. Paris, 1989.
6. Berkmanas T. Teismo aktyvumo kuriant ir aiškinant teisę plėtros tendencija, motyvai ir problemos // Teisės problemos. 2004, Nr. 2 (44).
7. Didier Julia. Dictionnaire de la Philosophie. Paris, 1991.

8. Jakimenko V. Racionalus diskursas ir argumentacija // Logos. 2005, 44.
9. Logika dla prawników (pod. red. A. Malinowskiego). Warszawa, 2003.
10. Machovenko J. Įrodymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje // Teisė. 2005, Nr. 55.
11. Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius, 1999.
12. Lastauskienė G. Teisinė sankcija kaip daugia-reikšmė teisinė kategorija // Jurisprudencija. 2003, Nr. 41 (33).
13. Lastauskienė G. Turiningasis teisinio teksto interpretavimas: panacėja ar pavojaus šaltinis // Jurisprudencija. 2006, Nr. 8 (86).
14. Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa (pod. red. J. Zajadła). Warszawa, 2007.
15. Plečkaitis R. Logikos pagrindai. Vilnius, 2004.

Praktinė medžiaga

16. LAT 2001 m. birželio 18 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-725/2001.
17. LAT teisėjų senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimu Nr. 51 patvirtinta Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant Civilinio proceso kodekso normas, reglamentuojančias įrodinėjimą, apžvalga.
18. LAT 2005 m. sausio 19 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-38/2005.
19. LAT 2005 m. sausio 24 d. LAT nutartis c.b. Nr. 3K-3-66/2005.

RECHTLICHE QUALIFIKATION IN BEZUG AUF FORMALE LOGIK

Giedrė Lastauskienė

Zusammenfassung

Heutzutage ist es erforderlich zu klären, welche Methoden einen richtigen Urteilsspruch ermöglichen, aber auch zu keiner subjektiven und unberechenbaren rechtlichen Qualifikation führen. Eine solche Methode wäre *die formale Logik*. Der Sinn der *klassischen Logik* veränderte sich seit Mitte des XX Jahrhunderts. Die *klassische Logik* als Lehre von Prinzipien der Denkweise verwandelte sich in Lehre von Diskursformen. Trotz solcher Tendenzen spielt die formale Logik in rechtlicher Qualifikation weiterhin eine bedeutsame Rolle. Der Begriff *rechtliche Qualifikation* kann als Prozess der Anwendung von allgemeingültigen Rechtsregeln in individuellen Fällen und der Schaffung individueller Rechtsregeln definiert werden, der aus den folgenden Phasen besteht: 1) Analyse der Sachlage, 2) Auswahl den Umständen entsprechender allgemeingültiger Rechtsregel sowie Analyse ihres Inhaltes und ihrer Rechtskraft, 3) individuelle Urteilsfällung. In der ersten Phase werden die für einen konkreten Fall wichtige Tatsachen festgestellt und bewiesen. Gemäß den Prinzipien der Logik können wir die Tatsachen in zwei Gruppen gliedern: Tatsachen, die deskriptiv festgestellt werden und Tatsachen, die vergleichend festgestellt werden. Das Beweisverfahren erfolgt entweder direkt oder durch Anwendung bzw. Verneinung der Tatsachen-

vermutungen. Das Beweisverfahren zielt sowohl auf die Feststellung der tatsächlichen Wirklichkeit als auch auf die Überzeugungskraft. Das Überzeugen resultiert aus der rechtlichen Argumentation. Dies ist auch als ein logischer Prozess zu betrachten. In der zweiten Phase der rechtlichen Qualifikation wird die allgemeingültige Rechtsregel gemäß dem juristischen Kontext decodiert sowie ihr Inhalt und ihre Rechtskraft festgestellt. In dieser Phase gewinnt *die deontische Logik* an großer Bedeutung. Wir unterscheiden zwei Aspekte der Analyse einer Rechtsregel: 1) Rechtsnorm als eine formale Regel (d.h. Rechtsnorm in Bezug auf formale Logik) und 2) bestimmte Kriterien, nach denen die allgemeine Regel als eine verbindliche Rechtsregel gelten könnte. Dadurch haben wir Möglichkeit, viele Fragen zu klären, die für rechtliche Qualifikation wesentlich sind. In der dritten Phase wird der konkrete Fall gemäß der allgemeingültigen Rechtsregel rechtlich beurteilt und dadurch eine individuelle Rechtsregel entwickelt. In diesem Fall ist *Syllogismus*, ein Verfahren der logischen Analyse, anzuwenden. Das Syllogismus erfolgt nach einem bestimmten logischen Schema: zwei Prämissen führen zu einer Konklusion. Gemäß diesem Schema ist jeder konkrete Fall zu analysieren und rechtlich zu qualifizieren.

Der juristische Syllogismus drückt das Wesen der rechtlichen Qualifikation aus und ist im allgemeinen Gebrauch. Die Schwierigkeiten treten jedoch oft bei der Feststellung des Inhalts der allgemeingültigen Rechtsregel (d.h. der ersten Prämisse) auf. Der Syllogismus ist auch unbrauchbar in den Fällen, wobei der Konflikt zwischen den Rechtsregeln nicht durch

allgemeine Kollisionsnormen zu lösen ist, oder es einen Konflikt zwischen den Kollisionsnormen gibt. Der Gebrauch von Syllogismus ist ebenfalls kompliziert in den Fällen, wobei Gesetzlücken auftreten, insbesondere, wenn kein analogisches Gesetz zur Verfügung steht.

Īteikta 2009 m. balandžio 29 d.

Priimta publikuoti 2009 m. rugsėjo 9 d.